

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTYAL RIVOJLANTIRISHDA
EVRISTIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARI**

Annotatsiya. Maktabgacha yosh davri aynan "Men konsepsiyasi" shakllanishining boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Shu sababli bu davrda bolani o'rab turgan rivojlantiruvchi muhit uning shaxsiyati va o'zini anglash jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada shu haqda fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Men konsepsiyasi, Rivojlantiruvchi muhit, Maktabgacha ta'lim, ijtimoiy, muhit, boshlang'ich bosqich, bola, ijobiy, pedagogic, qo'llab-quvvatlash, muhiti.

Аннотация. Дошкольный возраст — это начальный этап формирования «я-концепции». Поэтому развивающая среда, окружающая ребенка в этот период, оказывает большое влияние на его личность и процесс самосознания. В статье рассматривается этот вопрос.

Ключевые слова: «я-концепция», развивающая среда, дошкольное образование, социальная среда, начальный этап, ребенок, позитивная педагогическая поддержка, окружающая среда.

Abstract. Preschool age is the initial stage of self-concept development. Therefore, the developmental environment surrounding a child during this period has a significant impact on their personality and self-awareness. This article examines this issue.

Keywords: self-concept, developmental environment, preschool education, social environment, initial stage, child, positive pedagogical support, environment.

Bolalik davri shaxs rivojlanishining eng muhim bosqichi bo'lib, aynan shu davrda bolaning tafakkuri, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va hayotiy ko'nikmalari shakllanadi. "Men konsepsiyasi" (o'zini anglash tizimi) shaxs psixologiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lib, insonning o'ziga nisbatan tasavvurlari, o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini baholashi, shuningdek, o'zining ijtimoiy muhitdagi o'rnini anglashini ifodalaydi. Maktabgacha yosh davri aynan "Men konsepsiyasi" shakllanishining boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Shu sababli bu davrda bolani o'rab turgan rivojlantiruvchi muhit uning shaxsiyati va o'zini anglash jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi.

Rivojlantiruvchi muhit – bu bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik, ijtimoiy va predmetli sharoitlar majmui bo'lib, u bolaning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday muhit bolaga mustaqil faoliyat yuritish, o'z qobiliyatlarini namoyon etish va o'zini shaxs sifatida his etish imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim jarayonida rivojlantiruvchi muhitning to'g'ri tashkil etilishi bolalarda o'ziga ishonch, tashabbuskorlik va mustaqillik kabi sifatlarning shakllanishiga yordam beradi.

"Men konsepsiyasi" shakllanishida rivojlantiruvchi muhitning birinchi muhim jihati – bolaning o'zini namoyon etish imkoniyatini yaratishidir. Agar bola faoliyat jarayonida o'z fikrini erkin bildira olsa, mustaqil qaror qabul qila olsa va o'z tashabbuslarini amalga oshira olsa, unda o'ziga nisbatan ijobiy tasavvurlar shakllana boshlaydi. Pedagog va ota-onalarning qo'llab-quvvatlovchi munosabati bolaning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi.

Ikkinchi muhim jihat – ijtimoiy muloqot muhiti. Bola tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro muloqot jarayonida o'zini boshqa insonlar bilan taqqoslaydi, o'zining kuchli va zaif tomonlarini anglay boshlaydi. Bu jarayon bolaning ijtimoiy o'zini anglashini shakllantiradi. Pedagog

tomonidan tashkil etilgan hamkorlikdagi o'yinlar, guruhli faoliyatlar va muloqot vaziyatlari bolalarning ijtimoiy tajribasini boyitadi.

Uchinchi jihat – rivojlantiruvchi predmetli muhit. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli rivojlanish markazlari (til va nutq, san'at, qurish-konstruksiyalash, matematika, fan va tabiat markazlari) tashkil etilishi bolalarga turli faoliyat turlarini sinab ko'rish imkonini beradi. Bola turli faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishgan sari o'z qobiliyatlarini anglay boshlaydi va bu uning "Men konsepsiyasi"ning ijobiy shakllanishiga xizmat qiladi.

To'rtinchi jihat – ijobiy pedagogik qo'llab-quvvatlash muhiti. Pedagogning bolaga nisbatan hurmatli, ishonchli va rag'batlantiruvchi munosabati bolaning o'zini qadrlash tuyg'usini rivojlantiradi. Agar bola qilgan ishiga ijobiy baho olsa yoki uning harakatlari qo'llab-quvvatlansa, u o'zini qadrligi va muhim shaxs sifatida his qiladi.

Bundan tashqari, rivojlantiruvchi muhit bolalarda mustaqillik va mas'uliyat hissini ham shakllantiradi. Bola o'yin va faoliyat jarayonida tanlov qilish, muammolarni hal qilish va o'z harakatlari natijasini ko'rish orqali o'zini faol subyekt sifatida anglaydi. Bu esa "Men konsepsiyasi"ning mustahkam shakllanishiga yordam beradi. Natijada bolalarda o'ziga ishonch, mustaqillik, tashabbuskorlik va ijobiy o'zini baholash kabi sifatlar rivojlanadi. Bu esa bolaning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mustahkam psixologik asos yaratadi.

Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarda hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun samarali pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar ana shunday yondashuvlardan biri bo'lib, ular bolalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni izlanish orqali egallash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Innovatsion texnologiyalarning asosiy ahamiyati shundaki, ular bolalarni passiv bilim oluvchidan faol izlanish subyektiga aylantiradi. An'anaviy ta'limda pedagog tayyor bilimlarni berishga ko'proq e'tibor qaratadi, innovatsion yondashuvda esa bola savollar berish, kuzatish, tajriba qilish va muammoli vaziyatlarni hal qilish orqali bilimlarni mustaqil ravishda egallaydi. Bu jarayon bolalarda hayotiy vaziyatlarda zarur bo'ladigan fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bolalikdan hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishda kichik guruhlarda kollaborativ yondashuvlarning yana bir muhim jihati — bolalarda **muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatini rivojlantirishidir**. Xususan, muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda pedagog bolalar oldiga turli vaziyatlarni qo'yadi. Masalan, o'yin yoki tajriba jarayonida bolalar biror muammoni qanday hal qilish mumkinligi haqida fikr yuritadilar, turli variantlarni taklif qiladilar va eng to'g'ri yechimni tanlaydilar. Bu jarayon bolalarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarda **mustaqillik va tashabbuskorlik** sifatlari ham shakllantiriladi. Bunda bola o'z fikrini erkin ifoda etishga, savollar berishga va yangi g'oyalarni ilgari surishga o'rganadi. Natijada u o'z imkoniyatlariga ishonch hosil qiladi va faol ijtimoiy shaxs sifatida shakllana boshlaydi. Faoliyat markazlaridagi bunday jarayonlar kelajakda turli hayotiy vaziyatlarda moslashuvchanlik va mustaqil harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion evristik texnologiyalar bolalarda **muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini** ham rivojlantiradi. Ko'pincha bunday texnologiyalar guruhli o'yinlar, KVEST topshiriqlar yoki birgalikdagi izlanish faoliyati orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda bolalar o'z fikrlarini boshqalar bilan baham ko'radi, tengdoshlari bilan muhokama qiladi va birgalikda yechim topishga harakat qiladi. Natijada bolalarda jamoada ishlash, fikr almashish va boshqalarning fikrini hurmat qilish kabi ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi.

Evristik texnologiyalar shuningdek bolalarning **ijodiy tafakkurini rivojlantirishga** xizmat qiladi. Bola muammoga turli nuqtai nazardan qarashni o'rganadi, yangi g'oyalar yaratadi va nostandart yechimlarni topishga harakat qiladi. Bu esa bolalarda kreativ fikrlashni shakllantiradi va ularning kelajakdagi ta'lim faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Bolalikdan hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishda evristik texnologiyalarning ahamiyati shundaki, ular bolalarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv, muloqot qilish va hamkorlikda ishlash kabi muhim hayotiy kompetensiyalarni rivojlantiradi. Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida evristik texnologiyalardan foydalanish bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim tizimi shaxs rivojlanishining dastlabki va eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning bilish faoliyati, tafakkuri, tasavvuri va ijodiy qobiliyatlari faol shakllanadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish pedagogik faoliyatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishda evristik texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Evristik texnologiyalar bolalarda mustaqil fikrlash, izlanish, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni kashf etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Psixolog olim **L.S.Vygotskiy**ning fikricha, bolalarning bilish faoliyati ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida rivojlanadi. U "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida bola kattalar yoki tengdoshlari yordamida mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni bajarish orqali yangi bilimlarni egallashini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan evristik texnologiyalar bolalarda mustaqil izlanish va hamkorlikda o'rganish jarayonlarini rivojlantirish uchun muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlari idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur kabi psixik jarayonlarning o'zaro integratsiyasi orqali shakllanadi. **A.N.Leontyev** faoliyat nazariyasida bolaning rivojlanishi faoliyat jarayonida amalga oshirishini ta'kidlab, bilish faoliyatini tashkil etishda muammoli vaziyatlar va izlanish faoliyati muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Evristik texnologiyalar aynan shu faoliyatga asoslangan bo'lib, ular bolalarni muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilishga undaydi.

Evristik texnologiyalarning asosiy mazmuni bolalarda muammoli fikrlashni rivojlantirish, savol berish madaniyatini shakllantirish hamda yangi bilimlarni mustaqil topishga yo'naltirishdan iborat. Bu texnologiyalar orqali pedagog bolalarga tayyor bilimni berishdan ko'ra, ularni bilimni izlab topishga undaydi. Masalan, bolalarga savollar berish, muammoli vaziyat yaratish, tajribalar o'tkazish yoki o'yin jarayonida turli vazifalarni hal qilish orqali ular yangi bilimlarni o'zlashtiradilar.

Pedagogika fanida evristik ta'lim yondashuvlari haqida **V.V. Davidov** va **D.B. Elkonin** tadqiqotlarida ham keng ma'lumot berilgan. Ularning ta'kidlashicha, bolalarda nazariy tafakkurni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, mustaqil fikrlashga undash va tahliliy faoliyatni tashkil etish zarur. Bu jarayonda pedagog rahbarlik qiluvchi, yo'naltiruvchi rolni bajaradi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirishda evristik texnologiyalardan foydalanish bir necha asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Birinchidan, **kuzatish va tadqiqiy faoliyat** orqali bolalarda atrof-muhitga qiziqish shakllantiriladi. Bolalar tabiat hodisalari, o'simliklar, hayvonlar va turli predmetlarni kuzatish orqali ularning xususiyatlarini o'rganadilar. Bu jarayonda pedagog bolalarga savollar beradi, ularni fikrlashga undaydi va kuzatuv natijalarini umumlashtirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, **taqqoslash va tahlil qilish faoliyati** orqali bolalarning analitik tafakkuri rivojlanadi. Bolalar turli predmetlarni rang, shakl, hajm yoki vazifasiga ko'ra taqqoslaydi, o'xshash va farqli jihatlarini aniqlaydi. Bu jarayon bolalarda mantiqiy fikrlash va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchidan, **o'yin faoliyati orqali bilish jarayonlarini rivojlantirish** muhim ahamiyatga ega. Psixolog olim **J. Piaget** bolalarning intellektual rivojlanishida o'yin faoliyati muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Uning fikricha, o'yin jarayonida bolalar atrof-muhit haqida bilimlarni faol ravishda o'zlashtiradi va o'z tajribasini boyitadi. Maktabgacha ta'limda syujetli-rolli o'yinlar, didaktik o'yinlar va konstruktiv o'yinlar evristik ta'limning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

To'rtinchidan, **elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish** ham evristik texnologiyalar yordamida samarali amalga oshiriladi. Bolalar sanash, miqdoriy taqqoslash,

geometrik shakllarni aniqlash kabi faoliyatlarni mustaqil bajarish orqali matematik tushunchalarni egallaydilar. Bu jarayonda pedagog muammoli vaziyatlar yaratib, bolalarni mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

Beshinchidan, **ijodiy faoliyat orqali bilish jarayonlarini rivojlantirish** ham muhim hisoblanadi. Tasviriy faoliyat, qurish, konstruksiyalash va dramatisatsiya kabi mashg'ulotlar bolalarda tasavvur, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagog bolalarga erkin faoliyat uchun sharoit yaratib, ularning g'oyalarini qo'llab-quvvatlaydi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida rivojlantiruvchi ta'lim muhiti ham bilish jarayonlarini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Rivojlanish markazlari (fan va tabiat, til va nutq, san'at, qurish va matematika markazlari) bolalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish uchun keng imkoniyat yaratadi. Bunday muhit bolalarning izlanish faoliyatini rag'batlantirib, ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Umuman olganda, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirishda evristik texnologiyalardan foydalanish jarayoni pedagogik jihatdan murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon bolalarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati, ijodiy tafakkuri va bilishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga xizmat qiladi. Evristik texnologiyalarga asoslangan ta'lim bolalarda faol o'rganish, izlanish va tajriba orqali bilim olish ko'nikmalarini shakllantirib, ularni keyingi ta'lim bosqichlariga samarali tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. Toshkent 2022 y
2. O'zbekiston Respublikasida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. Toshkent. 2018 y
3. (UNESCO, UNICEF, World Bank. MELQO: Measuring Early Learning Quality and Outcomes. – Washington, 2017.)
4. (UNICEF. Early Childhood Development and Learning Outcomes. – New York, 2019.)